

Kinopoliitika ja filmitsensuur Eestis 1935–1940

Kadri Kanter

Pärast ilmasõda „algas kultuuriline triller-trallerdamine, tingel-tangeldamine, kinotsemine, võidujooks ja võiduhüpped loomade ning inimeste vahel, kestes tänapäevani”, nagu kirjutab Tammsaare. 1920–1930-ndate kaasaegsetele, ja mitte ainult siin ja mitte ainult siin, sai kinost, tollase kultuurimoe ja -toote ühest fooniloojast, „kultuuriline esperanto”.¹ Omamaise kultuuri loojad ja hoidjad vaatasid kinole enamasti kui mahapõlenud tsirkusele või kui kodutule võõrale, kelle vahimeheta piiriületus laseb nüüd pillavalt „kinotada” kõigil ja kõiges – raadios, ajalehes, ka kirjanduses, ka kunstielus. Kinoomanikud hoidsid aga jalga ukse vahel nii kodu- kui ka välismaal, „reformeerides” nii kino kui selle publikut, ning filmikontoreil tuli arvestada publiku maitsega, mida nad ise kehvast rikkunud olid.²

Uus Eestis kirjutati: Elu tasakaaluseadustel on kindel nõue: saadud energia = kulutatud energia. Kellel rohkem teadmisi kui loovaks tööks vaja, sel tekivat „vaimlised käärimised”. Sama asi on ka kinoga, mis ärritab inimeste tundeid ja kirgi, andes meile rohkem energiat, kui me seda kasutada saame. Siit siis paratamatu järeldus: kinopildid – see „võõramaine tingel-tangel”, need luksushimu ja kergemeelsust või lodevaid eluviise edendavad operetid, jandid, draamad ja metsiku-lääne-filmid – võisid/võivad hävi-

tada inimeste intellektuaalsete, hingeliste ja vaimsete jõudude tasakaalu; psüühilise tasakaalu kadumine tekitab aga „intellektuaalse katarri” – pealiskaudsuse.³ „Ning küsigem nüüd, kes trügib sõbraks meie lastele? Kinost saab laps vaid silmakirjaliku sõpruse, mille taga peituvad hoopis isesugused huvid ja arusaamised,”⁴ kirjutas Marta Otsason. See kõik summeerituna pidi tähendama, et täitmatuse lõbuotsimises ja elupõletamisvahendite leiutamises olid kinol surematud teened.⁵

Ent päris alguses küsis ju Tammsaare: „Mis oleks kino peatunnus? Kinos näete võimalikult ruttu ja võimalikult palju [– – –] Aina sündmus, aina draama, kas või karvupidi kistud, aina hingeliigutused, demonstree-ritud miimika või žesti kaudu, aina üllatus, aina võimatus, aina katastroof, aina peadpööriv elusuurus, elutäius – tumm sõnavalang, pisarad, kurbus, lein, ahastus, meeleheide, surm, enesetapp.”⁶

I

1935. aastal kinoseaduse eelnõuga kaasunud seletuskirjas andis siseminister Karl Einbund teada, et „aeg, mil vaadati kinole kui peamiselt rahvahulkade odavale meelelahutusele, on ammu ja jäädavalt möödunud. [– – –] Ükski kultuurriik ei saa jätta seadustega normeerimata filmi ja kino poolt haaratud ala.”⁷

¹ A. H. Tammsaare. Kultuurist ja muist niisugusist asjust, 1924. – Kogutud teosed, 16. Eesti Raamat, Tallinn, 1988, lk. 499.

² Filmikomisjoni koosolek nr. 12, 20.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 16p.

³ K. I. Kino mõjust. – Uus Eesti 1936, nr. 32, 02.02.1936, lk. 5.

⁴ M. Otsason. Laps – teater – kino. Sõbrad, kelle vahekorrad ei ole küllalt selged. – Postimees 1936, nr. 339, 15.12.1936, lk. 6.

⁵ K. I. Kino mõjust.

⁶ A. H. Tammsaare. Whitmanist, kinost ja „misukesest”, 1921. – Kogutud teosed, 16. Eesti Raamat, Tallinn, 1988, lk. 609.

⁷ Siseminister K. Einbundi seletuskiri Kinoseaduse eelnõule. Veebruar, 1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 9–10.

Kümme aastat kestnud filmide tsenseerimisega, mis piirdus peamiselt pealkirjade läbi vaatamisega, oli Einbundi hinnangul suudetud ära hoida üksnes „kõige jämedamad vääratused, saavutatud ainult hädavajaline piltidevaatamiskõlvulisus”.⁸ Riigivõimu veendumuse järgi sai filmiasjandus areneda ainult Euroopa riikide praktikat teadmiseks võttes: sundkorras seadusandlikul teel.⁹

Kino kui kultuurilise, kunstilise ja rahvakasvatustliku teguri korraldamise varasemaist seaduslikest kavatsusist võidi meenutada üksnes valitsuse poolt Riigikogule 17. veebruaril 1933 esitatud „Kinofilmide seaduse” eelnõud. Sellesse olid sisse kirjutatud nii riiklikult tähtsate sündmuste jäädvustamine ja tulevikule alalhoidmine kui ka kodumaise kinokroonika kohustuslik linastamine kinode eeskavas, et nn. sundkroonikamaksuga toetada Eesti filmitööstust. Kuivõrd aga aastaid haridus- ja sotsiaalministeeriumis ette valmistatud seaduse eelnõu muutus Riigikogu komisjone läbides pisut eluvõraks, võeti see vabariigi valitsuse otsusega 9. juunil 1931 ellu kutsutud sihtasutuse Eesti Kultuurfilm¹⁰ (edaspidi: EKF) palvel lihtsalt Riigikogust tagasi.¹¹

Uus, nüüd siis siseministeeriumis välja töötatud kinoseaduse projekt anti valitsuse otsusega arutamiseks ministritevahelisse komisjoni, kuhu kuulusid sise-, majandus- ja välisminister,¹² ning riigivanema otsusega maksmata pandud kinoseadus jõustus 1. aprillist 1935.¹³

„Sellest peale tuleb teha pööre, tuleb loobuda senistest vaateist kino vabadusile, tuleb heita nurka liberaalne suhtumine kino toodangusse ja ta liialt ärilistesse ja teatud kallakuga võttesse,”¹⁴ oli öelnud Kaarel Eenpalu.

Erilist heameelt seesuguse seaduse maksmapanemise üle väljendas ka Eesti Naisliit, kes „korduvalt oli juhtinud valitsusasutuste tähelepanu meie kino puudustele ja halbade kinoeeskavade laastavale mõjule meie noorsoo kasvatases”.¹⁵

Kinoseadusega pandi kehtima kinode avamise ja pidamise kord (§1–6; 23), piiritleti ka mõiste „film”, mis nüüdsest pidi nii „sisult kui kujutluselt olema rahva elu ülesehitav ja kasvatav”. Sisse- või väljaveoloata jäid edaspidi filmid, mis olid vastuolus seaduste või määrustega, või kui need võisid mõjuda ohtlikult avalikule rahule või julgeolekule, kõlblust mahakiskuvalt, usulisi või rahvustundeid haavavalt, Eesti Vabariiki või ta organite või asutiste auväärstust või välissuhteid riivavalt (§7). Filmide sisse- ja väljavedu hakkas jälgima tolliamet ning kontrollima siseministeerium filmiinspektori kaudu (§10).

1935. aasta märtsikuus oli üheainsa telefonikõne peale Päevalehe toimetusest siseministeeriumisse filmiinspektori kohale asunud teatrikriitik, kirjanik ja tõlkija Artur Adson, „esimene, ainus ja viimane selles ametis”¹⁶. Kui 1935. aasta sügisel reorganiseeriti seni siseministeeriumi alluvuses töötanud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus otse peaministrile allutatud Riiklikuks Propaganda Talituseks, jäi filmiinspektor Adson, ametipalgaga 200 krooni kuus,¹⁷ töö iseloomust tulenevalt ainsana siseministeeriumi teenistuslehele.¹⁸ Samal sügisel Võrus Kandle seltsi saalis korraldatud raamatuaasta juubeliaktusel kõneles Adson: „Kes peaks juhtima meie mõttesuunda ja kultuuritegevust? Parteid seda ei teinud ja eraalgatus oli liig nõrk. Kui valitsus ei oleks võtnud vaimukultuuri

⁸ Filmikomisjoni koosoleku protokoll nr. 12, 20.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 16–17.

⁹ Seletuskiri [EKF-i asjus], dateerimata [1935]. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 17.

¹⁰ Vt.: Sihtasutise Eesti Kultuurfilm põhikirja. – Riigi Teataja Lisa, nr. 47, 19.06.1931, lk. 1.

¹¹ EKF-i kiri Riigisekretärile, dateerimata [1935]. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 14.

¹² V. Paas. Ajahetked. Eesti dokumentaalfilm 1920–1940. Eesti Raamat, Tallinn, 1987, lk. 73.

¹³ „Pandud maksmata edasilükkamatu riikliku vajaduse tõttu”. Riigivanema otsus nr. 129, 08.02.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 3; Kinoseadus. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 4–8; – Riigi Teataja 1935, 17, 159, lk. 397–400.

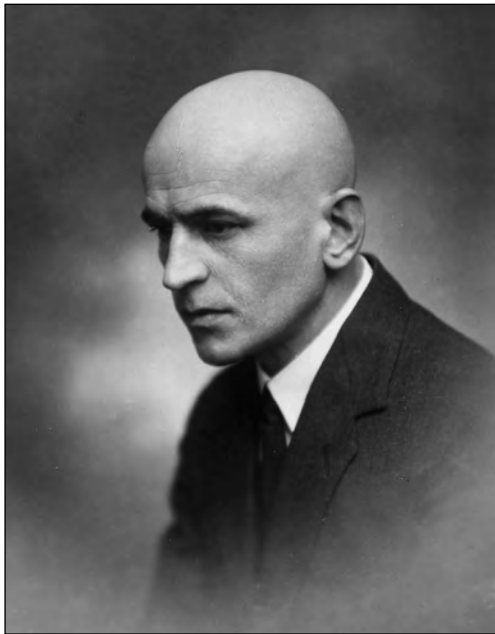
¹⁴ Filmikomisjoni koosolek nr. 12, 20.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 16p.

¹⁵ Eesti Naisliit hra. Siseministrile, nr. 125, 15.03.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 147, pagineerimata.

¹⁶ A. Adson. Siuru-raamat. Tänapäev, Tallinn, 2007, lk. 263.

¹⁷ Siseministri käskkirja nr. 82, 26.03.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 3.

¹⁸ L. Vaan. Propaganda Talitus Eesti Vabariigis autoritaarsel ajajärgul. Magistritöö. – Tartu, 2005, lk. 114.

Artur Adsoni portree 1930-ndatest aastatest.
Foto: P. Parikas. EFA 0-7835

enda hoole alla, siis oleks see nagu enne 12. märtsi [1934], mil puudus laiem kooskõla.”¹⁹

Vaimukultuuri mõttesuunda tuli filmiinspektoril, kes oli alates 27. märtsist 1935 ka 6-liikmelise filmikomisjoni esimeheks,²⁰ muutma hakata kohe, kui kinoseaduse ellu-

viimiseks oli vastu võetud kinomäärus.²¹ Sellega korraldati filmide sisse- ja väljaveo registreerimise, kontrollimise ja filmiinspektorile demonstreerimise kord; seati sisse filmide kontrolltunnistused (nn. filmide passid). Määrusesse pandi kirja, kes (filmiinspektor) ning kuidas annab loa avalikus kohas filmi reklaamiks välja panna pilte-fotosid ja reklaamplakateid, samuti ka kino järelevalvet teostavate siseministeeriumi ametnike ning kinopidajate õigused ja kohustused jms. Filmikontrolli ning filmide registreerimise maksudest pidi moodustuma filmikapital,²² mida tuli kasutada Eesti filmi arendamiseks ning mille kulud-tulud kinnitas siseminister. Samadest maksudest tuli katta ka filmiinspektori palk ning filmide läbivaatamise ja registreerimise kulud.²³ N.-ö. isemajandava filmiinspektori volituste hulka kuulusid nüüdsest ka kõikide kinode eeskavades nõutava kohustusliku kodumaise, nn. EKF-i sundkroonika maksu, filmide meetrimaksu²⁴ ning kinode arvu ja nende klassidesse määramine.

1935. aastaks oli kinode arv²⁵ „arutus eba-vahekorras elanikkude arvuga” ja sisseveetavate filmide hulk teadmata.²⁶ Sellest tulenevalt pani Adson kirja oma esialgse kinopolii-tilise tegevuskava.

Alustuseks tuli kinomajanduses korra

¹⁹ Kultuuri juhtimisest ja teatri tähendusest. – Postimees, 29.10.1935, nr. 295, lk. 6.

²⁰ Siseministri käskkiri nr. 82, 26.03.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 3. Märkus: Siseministeeriumi juures asunud filmikomisjoni koosseisu – kuhu kuulusid peale esimehe ka Riikliku Propaganda Talituse, Siseministeeriumi, Majandusministeeriumi ja Haridusministeeriumi, EKF-i, 1938. aastast ka Sõjavägede Staabi esindaja ja siseministri poolt määratud kunstnik – muudeti selle järelejäädud viie aasta jooksul kolmel korral. 1935. aasta kinomääruse §20 järgi oli filmiinspektoril, filmikomisjoni liikmeil ja kinode järelevalvet teostavatel siseministeeriumi ametnikel vastava tunnistuse ettenäitamisel vaba sissepääs kõikidesse riigi kinodesse. – Riigi Teataja 1935, 39, 379, lk. 929–930. 4. peatükk. Filmikomisjon.

²¹ Riigi Teataja 1935, 39, 379, lk. 931; Siseminister andis kinomääruse. – Kaja, 20.04.1935, lk. 3.

²² Riigi Teataja 1935, 39, 379, lk. 930–931. Kinomäärus §38. 6. peatükk. Filmikapital. Vt.: Filmikapitali tulude ja kulude eelarve 01.04.1935–01.06.1936 ning A. Adsoni seletuskiri selle juurde. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 177–180.

²³ Riigi Teataja 1935, 39, 379, lk. 931.

²⁴ Märkus: Meetrimaksu võeti seaduse järgi filmilindi pikkuse ehk nn. jooksva meetri alusel. Kinokülastajale: 10-minutilise filmi pikkuseks on 285 meetrit. Kinoomanikule: täispikk mängufilm 1500 m = 53 minutit; 2000 m = 72 minutit (1.12 tundi); 3000 m = 105 minutit (1.45 tundi), K. K. 3000 m x 5 senti = 150 krooni meetrimaksu filmiinspektorile filmi läbivaatuse eest + tempelmaks. Filmitäht käib läbi tšensorifiltri. – Esmaspäev, 02.12.1939, nr. 48, lk. 5.

²⁵ 1932. aastal oli linnades 49 kino 17 063 istekohaga (sh. kinosid Tallinnas 17 (6862 istekohta) ja Tartus 6 (2782 kohta)); alevites 53 kino (lisaks ka neli ajutiselt tegutsevat kino) 18 865 istekohaga. Kinode ja nende istekohtade arv Eesti linnades ja alevites 1932. ERA, f. 1093, n. 1, s. 370, l. 13.

²⁶ Siseminister K. Einbundi seletuskiri kinoseaduse eelnõule, veebruar 1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 9–10. Märkus: 1931. aasta kohta tehtud kokkuvõtte järgi jooksis Tartu kuues kinos vähemalt 360 eeskava 420 peafilmi ja 300 lisaga – kokku 720 filmi. Tartu linnavalitsuse kiri nr. 6490 siseministri abile H. Kukkele, 13.10.1934. Samas, l. 12.

loomiseks koostada üleriigiline nimekiri kinodena töötavatest asutustest. Aprilliks 1935 oli filmiinspektori laual omavalitsustest laekunud teavitustest tehtud kokkuvõte – Eestis on kinosid kokku 102.²⁷ Nüüd koostab Adson igale linnale ja alevile kinode ülemmäär ning avatavate-suletavate üksuste nimekirja: avatavaid kinosid 46, suletavaid 10 (Tallinnas praeguse [1935] 16 kino asemel 10, Tartus seitsme asemel viis). Ehk et tulevikus võiks Eestis kokku olla 138 kino,²⁸ mis jagataks kaheksasse järku ja vastavalt järgule kehtestatakse piletihindad ning kodumaa kohustusliku kroonika linastamise alam- ja ülemmäär.²⁹

Kuna pakkumine ületas kaugelt nõudmise, siis Eestis esmakordselt linastamisele tulevaid mängufilme tulnuks kava kohaselt edaspidi mängida vaid esimese järgu äritunnistusega kinodes, mille tunnuseks võinuks siseministeriumi üldosakonna abidirektori Oskar Angeluse arvamusel olla istekohtade arv (näiteks minimaalselt 500 – seega viies suuremas esinduskinos Tallinnas) või piletihindade alamäär (näiteks 35 senti).³⁰ Küsimus oli vaid selles, milline pidanuks olema esimese järgu kinode arvu ülemmäär. See küsimus pidi selge olema selleks, et otsustada, kas üldse viia esietenduskinno mõistet seadusesse (sellist mõistet nagu ka rändkino 1935. aasta seaduses polnud). Esietenduskinode seadustamisega pidi Adsoni ja Angeluse arvamusel sisseveetavate filmide arv tunduvalt vähenema, kusjuures filmide kvaliteet paranema.³¹

Teiseks. Kuna pakkumine ületas kaugelt nõudmise, s. t. filmituru tarvidus oli väiksem

kui seni esmakordselt linastamisele lubatud mängufilmide üldarv, tulnuks kindlaks määrata sisseveetavate filmide üldkontingent (filmide kogus). Siitki tulenevalt – igale kinopilte importivale kontorile eraldatud kvoot eeldanuks iseenesest paremat ja vastutustundlikumat filmide eelvalikut.³²

Adsoni ja Angeluse kava määratleda esietenduskinode arvu ja sisseveo kontingente sundis tegema kokkuvõtte ka sellest, mida kinod üleüldse publikule pakuvad. Et lõbukuultuuri kultiveerivate kinopiltide pakkumine ületas kaugelt nii nõudmise kui ka ilmselgelt filmiinspektor Adsoni taluvuse, tema töökspidamiste ja kultuurilise rajajoone, palus ta ühes oma ettekandeist siseministrile pöörata tähelepanu meie kinode programmide ühekülgsusele ja teha sellest „vastavad järeldused kinoseaduse alusel”. Ta andis ministrile ülevaate 1935. aasta aprillist kuni 31. märtsini 1936 Eestisse esmakordselt linastamisele toodud 182 mängufilmist. Päritolumaade järgi: Saksamaalt sisse toodud 64 filmi, Austriast 10, Ameerika Ühendriikidest 52, Inglismaalt 34, Nõukogude Venest 8 jne. Ja lisas, et „kui Saksa ja Austria filmid arvata ühte liiki, mida põhjustab nende ühine keel ja võrdlemisi ühtelaadi sisu ja maitse, siis saame 74 filmi (üldarvust 2/5) ja kui arvestada, et Ungari, osa Ameerika, Inglise, Poola jt. filmidest toodi sisse saksakeelses sünkronisatsioonis,³³ siis [– – –] arutihti kinos tekib mulje, nagu elaksime mõnes Saksa provintsis. [– – –] Lämmatavasse varju oli jäänud selline tüse ja esmajärguline tootja nagu Prantsusmaa

²⁷ Kinod Vabariigis ja nende ülemmäär tulevikus omavalitsuste administratiiv-piirides. Koostanud A. Adson, 29.04.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 458–462.

²⁸ Kinod Vabariigis ja nende ülemmäär tulevikus... ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 462.

²⁹ EKF siseministrile, 04.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 57. „Kohustusliku kroonika Eritingimuste p. 2 kohaselt oleksid kõik kinod üle maa jaotatud kaheksasse klassi. [– – –] Üksikute kinode klassidesse määratakse oleks Filmikomisjon sihtasutus Eesti Kultuurifilmi ettepanekul”; Filmikomisjoni ettepanek: Vabariigis asuvate kinode järkudesse kuuluvuse kava, 13.04.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 463–464; Eritingimused kodumaa kohustusliku kroonika linastamise tasude kohta. Samas, l. 59. 21. juunil 1935 kehtestas siseminister kinode arvu ülemmääraks 18 linnas 42 (neist Tallinnas 12, Tartus 5, Narvas 4, Pärnus, Valgas, Rakveres, Viljandis 2, Nõmmel, Võrus, Haapsalus, Kuressaares, Petseris, Tapal, Paides, Türil, Põltsamaal, Tõrvas, Paldiskis 1). Siseministri 21.06.1935 otsus kinode arvu ülemmäär määramiseks linnades. – Riigi Teataja 1935, 57, 531, lk. 1573; ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 182.

³⁰ Abidirektor O. Angelus Ministri abile, nr. 269, aprill 1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 14p.

³¹ Samas, l. 15.

³² Samas.

³³ Siinses tähenduses kui saksa keelde dubleeritud film.

(kõigest neli filmi aasta jooksul!) ja niisugune kõrgeklassiline filmide tootja nagu Rootsi (mitte ühtki filmi!). Null filmi toodi ka Hollandist, Schveitsist, Hispaaniast.³⁴

Kaarel Eenpalult äsja ametisse asunud filmiinspektorile tutvumiseks saadetud kellegi Eesti „müügimehe” koostatud dokument „Filmiimport nõuab reformi kontsentreerimise ja oma rahvuslase elemendi kõvendamise suunas” annab üksikasjaliku ülevaate „müümise” resp. „ostmise” kunstist kevadel 1935. Lühidalt: *Verteilgebiet* – see tähendab, et rahvusvahelisel filmiturul välja kujunenud tava põhjal müüakse filme Eesti, Läti ja Leedu peale kokku üks filmikoopia. Kinopilte ostavad nn. filmikontorid, mida on kõige rohkem Riias, kusjuures nende haruesindajad asuvad nii Tallinnas kui Kaunases. Filme ostavad ka Tallinna või Kaunase ettevõtted väljaüürimiseks oma riigi piires – kinoteater saab kontoritelt filmikoopia teatava tasu eest teatavaks ajaks. Teisiti on seisukord Ameerika filmittevetetega (Metro-Goldwyn-Mayer, Paramount, 20-th Century-Fox), kellel on oma kontorid kõigis Balti riikides ning kellega kinoomanikud kõikjal Eestis ise lepinguid sõlmivad.³⁵ Peale selle on Eestis kaks suurt „importeeriijat” – Ars-Film, mis on põhiliselt Saksa filmide maaletooja (UFA ja Tobis), ning Rex-Film, mis toob filme sisse Prantsusmaalt ja Saksamaalt.³⁶ Peamine häda, muide, olla aga selles, et kui paar üksikut näidet välja arvata, ja sedagi kõigi Balti riikide peale kokku, ei seisvat filmikontorite ala mitte nende riikide pärisrahvaste käes. „Ehkki sellel asjaolul on oma ajaloolisi kui ka muid põhjusi [– – –], ei puudu muulaste monopolil ka väga suur eitav tähendus, kui võtta filmi

rahvamasside kasvatusvahendi vaatevinklist [– – –] Kuid päale kasvatusliku, riigikodalisegi kasvatus on filmil meie rahva elus küllaltki suur majanduslik tähtsus.”³⁷

Kuna filmikontingentide (nagu muu kaubagi) lubamine-keelamine oli majandusministeeriumi rida, siis erinevalt filmiinspektorist ei arutatud seal kuigivõrd filmide kunstilise taseme ega neis propageeritavate eluväärtuse üle, ja ammugi siis selle üle, kuidas korrastada rikutud tasakaalu Saksa šlaagrite ja „heade filmide” hankimisel. Seepärast oli filmiinspektoril voli, arvestades ühelt poolt kunstilis-kultuurilist taset ja pakkumist, teiselt poolt Eesti publiku huvipiirkonna avardamise ja maitse mitmekülgustamise vajadust, paluda siseministril avaldada määrus filmide sisseveo korralduseks nende päritolumaade järgi järgnevalt: „Kõigist Eestisse toodavaist mängufilmidest, pikkusega üle 1000 mtr., võivad Saksa ja Austria päritoluga filmid kokku moodustada ühe kolmandiku üldarvust, Ameerika ja Inglise päritoluga filmid teise kolmandiku ja kõigist ülejäänud maadest toodavad filmid kolmanda kolmandiku, kusjuures viimases kolmandikus esikoht olgu Prantsuse filmidel. Kõrvalekalded nimetatud normidest võivad leida aset ainult filmiinspektori motiveeritud loal. Filmi päritolu küsimuse otsustab vaidluse või kahtluse korral filmiinspektor.”³⁸

1. märtsil 1937 hakkas kehtima kinomääruse täiendamise määrus,³⁹ millega seadustus kord, et ühes kinoeskavas tohtis nüüdsest olla vaid üks 1500-meetrine film (loe: ühel kinoseansil võis sellest alates näidata ainult ühte täispikka mängufilmi; senini oli kõigis, v. a. Tallinna esinduskinodes ja mõnes Tartu

³⁴ Filmiinspektori ettekanne siseministrile, 22.04.1936. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, l. 1–2. Märkus: Eesti kinoturu jaotus 2013. aastal oli: 77% filme USA-st, 14% Euroopast, 6% Eestist, 6% muust maailmast. Eda Koppeli ettekanne „Vaatamiseks loodud. Eesti filmide reitingud ja nähtavus kodupubliku hulgas” konverentsil „Kõik räägivad filmist” kinos Artis, 05.09.2014.

³⁵ K. E. Filmiinspektorile, 03.02.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 147, pagineerimata.

³⁶ L. Lauri. Kirjutamata memuaare. V. Nikolai Kultase elujutustus. Perioodika, Tallinn, 1991, lk. 36; ERA, f. 14, n. 2, s. 147, pagineerimata.

³⁷ K. E. Filmiinspektorile.

³⁸ Filmiinspektori ettekanne siseministrile, 22.04.1936. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, pagineerimata. Märkus: Filmi päritolu küsimuses tuli Adsonil tuvastada ka pettusi: nii tõi ARS-Film sisse filmi „Mihail Strogow” kui prantsuse filmi, ent filmiinspektorile oli „erijakirjadest ammugi teada, et nimetatud film oli saksa algupära”. Samas.

³⁹ Riigi Teataja 1937, 11, 09.02.1937. Vt. ka: Väljavõte filmikomisjoni protokollist nr. 17, 23.05.1936. Kinomääruse muutmise küsimus. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, pagineerimata.

Kinokuulutused
Tallinnas [1917].
Foto autor
teadmata.
EFA 0-47141

Kinoteatri
Gloria Palace
sisevaade
aastatel 1929–
1930. Foto
autor teadmata.
EFA 0-124026

kinos, lubatud nn. kahekordne eeskava⁴⁰). Nimetatud määrus tähendas aga Eesti kinoomanikele seda, et filmide sissevedu vähenenuks peaaegu kaks korda. Kehtestatud kord pidanuks Angeluse ja Adsoni arvutuste kohaselt jällegi võimaldama kinopidajail „kvaliteetfilmide” eest rohkem maksta ning andma ka võimaluse vabaneda Balti riikide

filmidega äritsevate „muulastest” ärimeeste maitsest (s. t. juhtida filmiimporti „oma rahvuslise elemendi kõvendamise suunas”) ning osta mängufilme ainuüksi Eesti jaoks.⁴¹

Kuna filmide sisseveo vähenemine tekitanuks filmikontoreile arusaadavalt suurt kahju, sadas majandusministrile viisakas vormis märgu- ja protestikirju nii Tallinna väiksemate

⁴⁰ Kinodesse ainult üks mängufilm. Tähetakse vähendada sisseveetavate filmide arvu. – Postimees, 16.12.1936, nr. 340, lk. 4.

⁴¹ Abidirektor O. Angelus Ministri abile, nr. 269, aprill 1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 15p.

kinode kui ka teiste linnade kinopidajailt. Põhjendatud palveks majandusministrile pidasid kinoomanikud määrata uute kontingentide väljastamisel ülemmääraks 175 filmi aastas.⁴²

Sellise „soovi avaldajas” tundis valvas filmiinspektor ära osaliselt Eesti kapitalil töötava ettevõtte Estofilm, kes oli 1936. aastal saanud filmide üldkontingendist (220 mängufilmi) peaaegu poole (90 filmi) ja kelle kahjud (kuuldavasti) olid aasta jooksul 30 000 krooni. Kuna pakkumine ületas kaugelt nõudmise, siis oli Estofilm sunnitud 90 filmi sisseveo korral ostma ka hulga vähem-väärtuslikke filme, mida ta olevat müünud odavama hinna eest edasi teistele kinodele (need olevat saadaval kuuldavasti alates 150 krooni tükk!). Ning Angelus pidi veel ja veel kord kinnitama, et „sarnane töötamisviis toob kaasa endaga nähteid, mis meile kultuuriliselt ja majanduslikult on soovimatud ja käivad risti vastu neile põhimõtetele, millele on rajatud kehtiv Kinoseadus”, kuivõrd seesuguseid filme ei tarvitanud mitte esimese, vaid nn. teise või koguni kolmanda jne. ekraani kinod.⁴³

Kinopidajate pakutud ülemmäär 175 filmi aastas arvas Adson vastuvõetamatult kõrgeks ka seetõttu, et kui, „võtta näiteks Saksamaa, kus kinod on arvult mõni üle 5000 ning kus maksvuselt ühe-filmi eeskava”, siis tarvitati seal 1936. aastal ainult 197 sise- ja välismaist filmi.⁴⁴

„Eestis jookseb praegu [aprill 1937] üks film esinduskinos keskmiselt seitse päeva; aastas töötab iga selline kino ümmarguselt 300 päeva. Mis tähendab, et iga kino tarvitab aastas keskmiselt 43 filmi, ja kõik Tallinna viis esietenduskinod ühtekokku 215 filmi (missu-

gune arv vastab ka üldkontingendile).“ Aga nüüd! – kui esietenduskinod oleks vaid kolm (!), jookseks üks film keskmiselt 12 päeva, mis teeb ühe kino kohta 27 filmi ehk siis kolme kino kohta 81 mängufilmi aastas. Sellest tulenevalt – ükskõik kuidas, aga see arv ei tõuse üle 120 filmi aastas. „Kui keskmiselt maksab üks mängufilm 1500+ krooni, siis ettepanud süsteem annab kokkuhoidu välisvaluutas 150 000 krooni.”⁴⁵

Küsimus, kas Eestis tegutsevate kinode (sh. esietenduskinode) ülemmäär peaks tõstma või langetama, oli põhimõtteline ja tekitas tõsisid lahkarvamusi ka filmikomisjonis. Filmikomisjoni liige Edgar Kigaste: „Vaja [on] võistlust, et tardunud seisukorrast väljuda. Suurema arvu võistlejate näol sunniks kinoteatreid energilisemalt tegutsema ja see annaks kinoteatritele tõeliselt selle ilme ja sisu, milleks kinoteater on kujunenud teistes maades.”⁴⁶ Kigaste teeb ettepaneku kinode ülemmäär tõsta. Oskar Angelus kinnitab aga siseministri abile August Tuulsole, et „esietenduskinode arvu vähendamisel viielt kolmele peaks kinokülastajate arv igas kinos vastavalt tõusma”.⁴⁷

Vastupidiselt Adsoni ja Angeluse kavale otsustati filmikomisjoni koosolekul 2. septembril 1937 tunnistada otstarbekohaseks kinode arvu ülemmäär tõstmine. Uue, 1938. aasta kinoseaduse §4⁴⁸ alusel määras siseminister kinode arvu ülemmääraks 1. juunist 1938 kuni 1. juunini 1941 Tallinnas 21 (neist esietenduskinod 5 ja noortekinosid 2), Tartus 8 (neist noortekinosid 1), Narvas 6, Pärnus 4, Nõmmel, Viljandis ja Rakveres 3, Valgas 2 ning kõikides teistes linnades ja alevites – igaihes üks.⁴⁹

⁴² Märgukiri Härra Majandusministrile, 03.02.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 3.

⁴³ Abidirektor O. Angelus Ministri abile... ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 14.

⁴⁴ Märgukiri Härra Majandusministrile... ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 3.

⁴⁵ Abidirektor O. Angelus Ministri abile... ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 15.

⁴⁶ EKF-i juhatuse esimehe E. Kigaste ettepanek filmikomisjonile, 01.09.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 128.

⁴⁷ Abidirektor O. Angelus Ministri abile... Samas, l. 15.

⁴⁸ Riigi Teataja 1938, 39, 356. Märkus: 1938. aasta kinoseaduse §4 järgi määras siseminister igaks kolmeks aastaks kinode arvu ülemmäär, mida ei võinud muuta enne kolme aasta möödumist, K. K.

⁴⁹ Kinode arvu ülemmäär määrus, 09.06.1938. ERA, f. 14, n. 2, s. 648, l. 52; 1938. aasta kinoseadusega sai siseminister õiguse liigitada kinod alalisteks ja ajutisteks, neid omakorda esietenduskinodeks, harilikeks ning noortekinodeks. – Riigi Teataja 1938, 39, 356, lk. 1335. I peatükk. Üldeeskirjad. Märkus: viis esimese järgu e. esimese-ekraani e. esietenduskinod Tallinnas 1938/39 olid: Gloria-Palace, Bi-Ba-Bo, Helios, Ars (endine Grand Marino), Modern. ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 11.

Keegi usaldust välja või ära teenivaist ametnikest (?) viis selle kõigutamatult põhimõttelise probleemi nüüd peaminister Eenpaluni, kes saatis siseminister Richard Veermale noodi-laadse läkituse: „[– – –] palun võtta juhtnõuiks kinode asjas järgnevat: Kino on teater ja sellekohaselt peab olema ta korrastatud. [– – –] Seepärast, et kinodel oleks teatrina jõudu, peab nende arv olema väiksem ja igaüks neist jõukam ja korrastatum. [– – –] Määrust, mis läinud teist rada, muuta oleks tülikas, aga tegelikult asja juhtimine peaks käima võimalikult seda mööda eesmärgiga: kinod korralikeks kinoteatreiks hea eeskavaga ja korraliku sisustusega, arvult ka mitte palju, et ka üldteatritel oleks vähem võistlust. K. Eenpalu, Peaminister.”⁵⁰

Ja siit siis tulenevalt – 1940. aastal oli Eestis kinosid kokku vaid 101.⁵¹

II

„Riigi huvi linastamisele tulevate filmide vastu on niivõrd suur, et ta peab suutma oma kindla tahte maksma panema,”⁵² kirjutas filmiinspektor Artur Adson 1935. aastal siseminister Eenpalule. Pikemas kirjatükis võttis ta käsitluse alla küsimuse, missuguse iseloomuga peab olema see asutus või ettevõtte, kes teeniks riigi ja rahva huvisid „propaganda relva ja rahva mentaliteedi kujundajana”,⁵³ ehk et kellele usaldatakse kinode varustamine sundusliku kodumaa-kinokroonikaga.

Adsoni arutluse käik oli selline: kui anda propagandaline külg eraettevõtjale, siis seisaksime olukorra ees, kus ettevõtja filmib,

mida tema tahab ja kuidas tema tahab. Teine võimalus on Adsoni sõnul kinosid kohustusliku kodumaa-kroonikaga varustada Eesti Kultuurfilmi kaudu (nagu see ka tegelikult juba toimus, K. K). Ent EKF-il, nagu teadis Adson, äriplaneetne iseloom sootuks puudus – see oli mitmesuguste riigiasutuste ja üldkasulike sihte taotlevate asutuste esindajate koondis.⁵⁴ Kõige selle konstruktsiooni tagajärjeks oli arusaadavalt tarvis minevate aparatuuride ja muude vahendite puudumine, teemade valiku ning üldmise töösuuna ebakindlus, „mis on alati iseloomustav nähe seal, kus küsimuse otsustajaks on mõni komisjon ja selle juhuslik enamus”.⁵⁵ Seepärast oli Adsoni arvates riigivõimul arukas ellu kutsuda riiklik ettevõtte, kes teeks järjekindlat propagandat temale etteantavas suunas, ja kes ise valmistaks ning ise ka turustaks filme, hoides tasakaalus kulud ja tulud, võimalusel isegi tulusid andes. Ja kolmandaks pakkus Adson, et loodava riikliku ettevõtte jaoks võiks tulevikus hakata andma litsentse välismaa mängufilmide sisseveoks: a) ettevõtte saaks tulu, mis praegu läheb vaheltkaupleja taskusse (seda raha saaks kasutada eesti mängufilmi valmistamiseks!); b) filmide valijaks oleks riiklik ettevõtte, mitte aga „muulastest” sahkerdajad, kes praegu talitavad täielikult oma maitse ja heaksarvamise järele, andes riigivõimule filmiinspektori näol üksnes võimaluse etteantud filmidest rahvale näitamiseks lubada üht või keelata teist. Ning neljandaks tuleks Adsoni arvates sellele riiklikule ettevõttele anda ka kinofilmide sisseveo monopol, mis oleks riigile tähtis ega tohiks kuidagi tunduda

⁵⁰ K. Eenpalu siseministrile, 22.08.1938. Samas, l. 73.

⁵¹ Andmed Eestis asunud kinode kohta 1940. aastal. Kinosid Tallinn-Harju prefektuuri piirkonnas – 21 (sh. Tallinnas 17, neist üks nn. noorsookino); Tartu-Valga prefektuuri piirkonnas – 22 (sh. Tartus 5); Viru-Järva prefektuuri piirkonnas – 28; Viljandi-Pärnu prefektuuri piirkonnas – 13; Narva prefektuuri piirkonnas – 11; Lääne-Saare prefektuuri piirkonnas – 3; Petseri-Võru prefektuuri piirkonnas – 3. Kokku 101 kino 27 295 istekohaga. ERA, f. 14, n. 2, s. 1372, pagineerimata.

⁵² O. Angelus ja A. Adson siseministrile, siseministeeriumi üldosakond nr. 2468, 16.12.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 425p.

⁵³ Siseminister K. Eenpalu Vabariigi Valitsusele majandusministri kaudu, 22.07.1935. Samas, l. 191.

⁵⁴ „Sihtasutise Eesti Kultuurfilm nõukogu koosneb järgmiste asutiste ja organisatsioonide esindajaist, igahelht üks: Hariduse- ja sotsiaalministeerium, Kaitseministeerium, Välisministeerium, Põllumajandusministeerium, Teedeministeerium, Riigikantselei, Tallinna linnavalitsus, Sihtasutus Turismi Keskkorraldus Eestis, Kehakultuuri Sihtkapitali valitsus, Eesti Haridusliit, Eesti Õpetajate Liit, Kaitseliit, Eesti Punane Rist ja Eesti Teravishoiu Muuseum.” Sihtasutise Eesti Kultuurfilm põhikiri, §8. – Riigi Teataja Lisa, nr. 47, 19.06.1931, lk. 1.

⁵⁵ O. Angelus ja A. Adson siseministrile ... ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 425p.

Eesti Kultuurfilmi operaatorid 1936. aastal. I reas vasakult: August Eljari (Eichelmann), Armas Hirvonen, II reas vasakult Noel Envald, Konstantin Märskä ja Voldemar Päts. Foto autor teadmata. EFA 0-54319

riigi tungimisena erakaubandusse, sest „käsitatud ala on liig väike selleks, et kõnelda era-kaubandusest üldse”.⁵⁶

Kuivõrd Adsoni sammud filmimaastikul osutusid aga liiga pikaks ja kinoomanikud olid igal rindelõigul oma tahtmistes arvulises ülekaalus,⁵⁷ siis Eenpalu käsk „mitte kohkuda ka sammude eest, mis võivad kujuneda otsustavaiks”⁵⁸ sai täidetud vaid osaliselt – võimalus usaldada välismaiste filmide sissevedu ühele asutusele, mis sai sisse kirjutatud 1938. aasta kinoseadusesse,⁵⁹ jäi kasutamata võimaluseks.

Eesti Kultuurfilm, see ka varasemalt riik-

likult finantseeritud ettevõtte, mille juhatuse esimeheks sai Riikliku Propaganda Talituse üldosakonna juhataja Edgar Kigaste,⁶⁰ pidi 1935. aasta kinoseadusest tulenevalt tootma kinode eeskavadeks riiklikke väärtusi propageerivat, nn. kohustuslikku kodumaa kroonikat (nimetatud ka kui sundkroonika) ja kultuurfilme.⁶¹ Filmiloomes sisulise ning propagandalise külje juhtimise allutas siseminister Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talituse juhatajale. „1935. aasta sügisel reorganiseeriti seni siseministeeriumi alluvuses töötanud Valitsuse Informatsiooni ja Propaganda Talitus otse peaministrile allutatud

⁵⁶ O. Angelus ja A. Adson siseministrile ... ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 423–426p.

⁵⁷ „Kuna sarnane filmide sisseveo monopoliseerimine meid allakirjutanud kinoomanikke väga riivab, on meil au paluda Teid, härra Minister, teatavaks võtta järgmist asjaolu. Meie teada ei ole praegu ühtegi riiki Euroopas, kus on filmimonopol, väljaarvatud Nõukogude Vene [– – –] Asjaolu, et filmimonopoli loomine ei too mingit filmide kvaliteedi paranemist, vaid ennem halvenemist konkurentsi puudumise tõttu, [– – –] palume teid filmimonopoli mitte luua (19 kino omanikku, allkirjad).” Härra siseministrile, saadud 20.05.1938. ERA, f. 14, n. 2, s. 647, l. 39–39p.

⁵⁸ Filmikomisjoni koosolek nr. 12, 20.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 16p.

⁵⁹ 1938. aasta Kinoseadus §33: „Asutisele või ettevõttele, kellele usaldatakse kinode varustamine välismaiste filmidega, annab vastava loa majandusminister kokkuleppel siseministriga.” – Riigi Teataja 1938, 39, 356, lk. 1337.

⁶⁰ I. K. sihtasutuse Eesti Kultuurfilmi nõukogu esimehele, 13.03.1936. ERA, f. 1093, n. 1, s. 370, l. 26.

⁶¹ Märkus: „kultuurfilm” siinses tähenduses kui ulatuslikum dokumentaalfilm mõnest üksikust elu-, kultuuri- või majandusvaldkonnast, K. K.

Riiklikuks Propaganda Talituseks“, määrates temale lähemaks juhtijaks-kaastööliseks filmiinspektori,⁶² kes pidi „töötama kontaktis“ EKF-iga ning olema kohustatud filmiloojailt nõudma kodumaa kroonikates värskuse ja väärkuse kõrval ka propagandalisi, kodumaad teenivaid sihte.⁶³

Kava kohaselt pidi kodumaine film suutma meie rahvale ja ka välismaadele pakuda palju huvitavat, ja pidavat muutuma senisest „sundkroonikast“ tõeliseks kultuuri- ja propagandategemiseks.⁶⁴ Seda ikka jätkuvalt hoiatuste saatel, et kui riigivanema filmimine kordki veel peaks kaamerameeste oskamatus tõttu ebaõnnestuma, olla Eenpalu lubanud, et siis toob tema ise asjatundjad välismaalt – „olgu need siis aarialased või mitte-aarialased“...⁶⁵

„Kino kui masse arvestav asutus on vägevaks relvaks rahva kunstimaitse ja koguni ilmavaate ning moraali kujundamisel,“⁶⁶ kirjutas selsamal, 1935. aastal ka Adsoni luuletajast ametivend, Riikliku Propaganda Talituse kultuurinõunik Henrik Visnapuu. Ent olukorras, kus kinoseadusega aukohale tõstetud Eesti kroonikafilmid pidid paratamatult (ja veel aastaid) jooksma tummfilmina grammofoonimuusika saatel [1935] ning operaatorid Voldemar Päts, Konstantin Märskä ja Armas Hirvonen pidid labori puudumisel ilmutama filme „oma juures, et siis täiesti valmis film kontorisse tuua“⁶⁷, taganeti üsna kohe eesmärgist kohustada EKF-i varustama kinosid omamaise kroonikaga täies mahus (200 meetrit nädalas) ning juba maist 1935 esitleti

kinopublikule kodumaa kroonikat vaheldumisi välismaisega.⁶⁸

„Praeguse olukorra juures, kus vaid 1/3 kroonikast koosneb kodumaa sündmusist ja 2/3 välismaa omist, on see [nõue viia laiade rahvamasside hulka meie Valitsuse poolt omaksvõetud ideid ja mõtteid] täiesti võimatu, sest 70-meetrise filmi osakesel on tõesti raske näidata teatavat tervikut meie elust või tööst. Peab leidma võimaluse näidata ka pikemaid palasid 200 ja rohkem meetrilisi, et vähegi täita eelnimetatud ülesandeid [– – –] Tehnilisest personalist ja asjatundjast esialgu puudust Eestis ei ole, küll valitseb aga täieline pöud igasugu aparatuuridest ja tehnilisest vahendeist filmimise alal. Oma kalliduse tõttu on võimalik muretseda neid vaid riikliku abi ja toetuse puhul.“⁶⁹

Kuna EKF-i „vajaliste aparaatidega varustamine erakordseid kulusid nõuab, samuti nagu nõuetaval tasemel kultuurfilmide ja kroonikate valmistamine“, tegi filmiinspektor ettepaneku, et võetaks kodumaa kohustuslikku kroonikat asendava, vahetamise teel saadud välismaa kroonika linastamise eest tasu samas suuruses nagu kodumaa kohustusliku kroonika eest⁷⁰, ning 1936. aasta alguses tunnistas filmikomisjon EKF-i toetamiseks väga vajalikuks tõsta meetrimaksu esmakordselt sisseveetavate filmidelt kolmelt sendilt viiele ja korduvalt sisseveetavate filmidelt ¼ sendilt ühele sendile meetrilt.⁷¹ Samuti toetati hädasolijate mõtet, et EKF-ile antaks laboratooriumi esialgse sisustuse muretsemiseks laenuks 4000 krooni piirimaade kapitali

⁶² K. Eenpalu. Sihtasutisele Eesti Kultuurfilm antud ja antava riikliku toetuse tingimusi..., 02.09.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 449.

⁶³ Kodumaa filmikroonika Eesti Kultuurfilmilt. – Postimees, 01.05.1935, nr. 117, lk. 3.

⁶⁴ Osa heliilmivarustusest kohal. – Waba Maa, 23.02.1937, nr. 44, lk. 4.

⁶⁵ Väga austatud Härra Kukke, 15.09.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 450.

⁶⁶ H. Visnapuu. Vaimse eneseteostuse poole. – koit.pri.ee/wp-content/uploads/.../Vaimse-eneseteostuse-poole-35.doc, 20.05.2013.

⁶⁷ Kultuurfilmi tegevusest. – Film ja Elu, 24.05.1935, nr. 20, lk. 6.

⁶⁸ EKF-i kiri Riigisekretäriale. ERA, f. 14, n. 2, s. 148, l. 14.

⁶⁹ Sihtasutuse Eesti Kultuurfilmi praegune konstruktsioon. Filmiasjanduse monopol. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 442.

⁷⁰ Eritingimused kodumaa kohustusliku kroonika linastamise tasude kohta. Alus: Sihtasutuse Eesti Kultuurfilm ettepanek, 04.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 59.

⁷¹ Kinokorraldus ja filmikontroll. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 57; Kinomääruse muutmise küsimus. Väljavõte filmikomisjoni protokollist nr. 17, 23.05.1936. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, pagineerimata. Märkus: filmiinspektori poolt „kultuurfilmiks“ määratletud filmidelt võeti filmitsensuuri maksu 1 sent meetrilt (Filmitsensuuri maksu määrus §1 p. 1. – Riigi Teataja 1938, 58, 555).

summadest⁷² ja siseministeeriumilt tegevuskapitaliks 15 000 ajutist laenu.⁷³

Filmiinspektor Adsoni ja abidirektor Angeluse töökavandi kohaselt korraldati EKF 6. märtsist 1936 Riigivanema otsusega ümber riiklikuks stuudioks.⁷⁴ Reorganiseeritud asutuse ülesandeks nähti ette rakendada see riiklikele ja rahvuslikele põhimõtetele, nagu seda oli juba jõutud teha teatrite ja ringhäälinguga. Nüüdsest lisati sellele niigi aatelise iseloomuga ettevõttele lisaks rahvuspropagandalistele nõuetele ka ärilised funktsioonid.⁷⁵

Peagi oli selge, et sundkroonikast saadav tulu ei kata EKF-i laenumakseid ega too vähimatki puhastulu, millest soetada uut või moodsamat ja väga kallist võtteaparatuuri. Kuivõrd 1935. aastal kehtestatud filmide registreerimise ja meetrimaksu määrad olid kalkuleeritud suurema sisseveetavate filmide arvu põhjal, siis filmide sisseveo piiramise tõttu saadi aastas filmikapitali kassatäiteks vaid 1 miljon senti.⁷⁶ Täiendavalt riigieelarvest saadavale toetusele lisati EKF-i sissetulekute suurendamiseks 1938. aasta kinoseadusesse, et omavalitsustele minevast lõbustumaksud antakse 10% Eesti filmi arendamiseks.⁷⁷

Filmikunsti kiires ja pöördumatus tehnilises arengus, teekonnal mustvalgest vahetiitritega tummfilmist värvilise helifilmini,⁷⁸ oli Eesti filmiasjandus teistest maadest kaugemale maha jäänud: kaamerad, mille operaatorid pruugituina omal ajal ostnud, olid mõeldud pigem „asjaarmastajaliseks” tegevuseks⁷⁹; ajaks, mil teistes riikides enam tummfilmi ei tehtud ega ka näidatud, polnud EKF-il kasutada ainsatki moodsat sünkroon-helikaamerat. Filmimeeste V. Pätsi, A. Eichelmanni (Eljari), K. Märska aastatepikkustest katsetustest ja konstrueerimistöde tulemustest sai aeg-ajalt lugeda ajakirjandusest.⁸⁰ Alles aastal 1938, mil helifilm tähistas juba 10. aastapäeva, ostis EKF lisaks helimontaažlauale ka helifilmiülesvõtte sünkroonkaamera ja 25 000 krooni maksnud eritellimusel valminud heliauto Ford 8V, mille sisse paigutati Klangfilmi ülilmoodne heliülesvõtteaparatuur.⁸¹ Ringvaadetes, millest nüüd hakkas regulaarselt igal nädalal ekraanidele jõudma uus number, lisandusid varasematele diktoriseletustele ja muusikalisele kujundusele ka sünkroonvõtted.

Mängufilmideni, s. o. „[– –] partisanide võitluseist, kooliõpilaste pataljoni tegudest, soomusrongide rünnakuist, ratsa-retkist Düü-

⁷² Ministri abi Kukkele, täitmiseks. K. Eenpalu resolutsioon 10.06.1935 sihtasutise Eesti Kultuurfilm kirjale 07.06.1935. ERA, f. 1093, n. 1, s. 370, l. 16.

⁷³ Siseministeerium, nr. 1315, 22.06.1936. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 192–193.

⁷⁴ Vt. ka: EKF-i lähemaid kavasad. Helifilm saab teoks. – Postimees, 13.06.1936, nr. 157, lk. 3; Räägivad EKF-i juhatuse esimees E. Kigaste ja asjaajaja-direktor A. Peel. – Postimees, 15.06.1936, nr. 159, lk. 3.

⁷⁵ Sihtasutise Eesti Kultuurfilmi praegune konstruktsioon. Reorganiseeritava asutuse ülesanded. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 441.

⁷⁶ Kinomääruse muutmise küsimus. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, pagineerimata.

⁷⁷ 1936/37 lõbustumaksu kokku 224 740 krooni. Filmide sissevedu ühe ettevõtte kätte. – Postimees, 12.04.1938, nr. 101, lk. 2. Märkus: Gloria-Palace, nn. esimese-ekraani kino maksukohustus riigile/omavalitsusele jaanuaris 1937 oli: sisseveotoll 3 krooni filmilindi kilolt (keskmine mängufilm kaalub 24–25 kilo), 2 krooni reklaamfotode ja muu filmireklaami pakkide kilolt, meetrimaks 5 senti igalt meetrilt (mängufilmi pikkus keskmiselt 2400–3000 meetrit), EKF-i sundkroonikamaks (4800 kr. aastas), lõbustumaks (23 000 kr. ühes kultuurkapitali ja Punase Risti heaks võetava maksuga), lisaks kinnisvaramaksule (4000 kr.), vee- ja elektriarvele (9800 kr. aastas) ka kohustuslik kindlustumaks nitrofilmile toodetud kergestisüttivatele filmikoopiatele, kõnelemata äri- ja tulumaksudest. Royal-Film A.S.-i palve siseministrile, 27.01.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 385, l. 304.

⁷⁸ Tallinna esinduskinos oli 1938. aasta lõpuks 15 miljoni sendi eest helifilmiaparatuuri. – Rahvaleht, 05.11.1938, nr. 205, lk. 14.

⁷⁹ Siseministeerium, nr. 1315, 22.06.1936. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 191p.

⁸⁰ Parallellism filmialal. Kodumaa filmitöö kahes harus. – Waba Maa, 19.12.1935, nr. 299, lk. 7; K. Märska helifilmi aparaat valmis. – Uus Elu, 14.02.1936, nr. 13, lk. 2; Kaks kodumaa helifilmiaparaati valmis [K. Märska ja V. Päts on valmistanud helifilmi aparaadid]. – Uus Eesti, 28.06.1937, nr. 171, lk. 3 jt.

⁸¹ Uus sünkroon-kaamera Eesti Kultuurfilmile. – Waba Maa, 15.02.1938, nr. 38, lk. 4; Helifilmiauto saabus. – Muusikaleht 1938, nr. 6, lk. 151; Eesti helifilmi-auto moodsamaid Euroopas. – Uus Eesti, 02.06.1938, nr. 151, lk. 2.

nani välja, võimalik ka, et mereväe dessandist”, mis Adsoni unistustes kaotanuks tüki sellest käsitlusest, mis „meid alahindab ja kõneleb väikesest rahvast ja kitsaist oludest” ning mille „kaudu tõestub kujukalt, et väikerahval võib olla suur ajalugu ja imponeeriv rüht”,⁸² Eesti filmitööstus aga ei küündinud.

Aga ka siis veel, kui töösse olid rakendatud laboratoorium ja helifilmi aparaat, tundus tellijaile, et Eesti kroonika on vaevavalt igav. Ja ehkki vaated sellele, mis on värske, võivat ju erineda, polevat millegagi põhjendatud demonstreerida kinopublikule abiturientide vastuvõttu riigivanema juures septembris⁸³. „Selliseid vananenuid ja aktuaalsuse kaotanud palasid ei tohi linastada.”⁸⁴ Kritiseeriti ka ringvaadete muusikat. Näiteks filmi puhul spordijuhtide laagrist Võrus. „Nende juhtide vette minemist illustreerib minu mälu järgi muusika viisi saatel „Pidu hakkab, pidu hakkab, pereidekene”. Sellele pole enam midagi lisada [– – –],”⁸⁵ heidab Oskar Angelus EKF juhtkonnale ette.

III

Artur Adsoni filmipoliitika ja -taktika hakkasid tasapisi senist lahingukorda muutma. Juba tema esimese tööaasta järel olid kinopoliitikasse kistud seni tasa ja targu oma asja ajanud ning raha lugenud kinoomanikud, sise- ja majandusministeeriumi ning propagandatalituse ametnikkond, ajakirjandus, aga ka kõikvõimalikud naisliikumised, kes asetsesid alaliselt filmiinspektori kõrval tiib- või ennetavas kaitses.

Mälestusteraamatusse „Siuru-raamat” on õige lühidalt kirja saanud Adsoni justkui hädapäraselt napp meenutus, et filmiinspektori ametissekutsumise eelduseks võis olla tema kõlbeline ja ideeline hoiak – tema teravad reageeringud lõbukultuuri vastu operetis ja revüüs ning jäägitult eitav suhtumine tühisustesse –, mida ta oma teatrikriitikas järjekindlalt olla ilmutanud ning mis pidanuks kutsujate meelest kunstilise hindamise võime tagama ka filmi alal.⁸⁶ „Ja siin asja juures olla ning üht-teist algatust ilmutada tähendas mulle eriliselt selle usalduse teostamist, mille oli minu peale pannud Kaarel Eenpalu,”⁸⁷ kirjutas Adson.

Adsoni ametkonna aruannetest, ettekannetest ja nn. filmide kontrolli raamatuist võime saada enam-vähem õige, ehkki veidi lihtsustatud ülevaate ühe võimufiltri, filmiinspektor Artur Adsoni asetusest „kultuuri-poliitilise teadvuse” üldisel foonil. Filmiinspektori sisulises (loe: tsonori-) töös sai ja võis Adson lisaks isiklikule arvamisele juhinduda ka „Filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise juhtnõõridest”⁸⁸ ning hiljem, kui asju hakati nimetama õigete nimedega, ka „Alaealiste suhtes filmide tsenseerimise juhtnõõridest”.⁸⁹

Vastavalt sisse- ja väljaveo juhtnõõride paragrahvile 2 võisid kontrollitunnistuse (linastusloa) saada ainult filmid, mis – nagu seaduseski kirjas – olid sisult ja kujutluselt rahva elu ülesehitavad ja kasvatavad. Selliste filmide hulka arvati need, „mis [– – –] külvavad ja õhutavad isamaa-armastust, [– – –] töömeelsust, seltsimehelikkust, sõprust, usta-

⁸² A. Adson. Eesti mängufilm. – Uus Eesti, 29.03.1936, nr. 87, lk. 3.

⁸³ Abiturientide riigivanema külalisteks. – Eesti Kultuurifilmi ringvaade 1937, nr. 110, 2/7. EFA, f. 4, n. 243. Sama sündmuse lühem versioon: K. Päts võtab abiturientide esindajaid vastu Kadrioru lossis. – Eesti Kultuurifilmi ringvaade 1937, nr. 132, 4/18. EFA, f. 4, n. 245; <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/7620>.

⁸⁴ Kergejõustiku juhtide kursused Võrus. – Eesti Kultuurifilmi ringvaade 1937, nr. 110, 7/7. EFA, f. 4, n. 243; <http://www.efis.ee/et/filmiliigid/film/id/7625>.

⁸⁵ O. Angelus. Tähelepanekuid Eesti Kultuurifilmi helikroonikate kohta, mis linastati Tallinna esietenduskinodes alates 10. septembrist 1937, 16.09.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 387, l. 2p.

⁸⁶ A. Adson. Siuru-raamat, lk. 263–264.

⁸⁷ Samas, lk. 271.

⁸⁸ Filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise juhtnõõrid. Antud siseministrilt 2. septembril 1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 386, l. 67–68p.

⁸⁹ Alaealiste suhtes filmide tsenseerimise juhtnõõrid. Antud siseministrilt 20. juulil 1938. Alus: Kinoseaduse (Riigi Teataja 1938, 39, 356) §38. ERA, f. 14, n. 2, s. 403, pagineerimata.

Filmitäht käib läbi tsensorifiltri. – Esmaspäev, 02. 12. 1939, nr. 48, lk. 5

vust ja kohustruudust, kultuurvõitlust, ideaalide kõrgekspidamist, [– – –]; samuti filmid, mis [– – –] õhutavad võitlemist kõige kitsas-egoistliku, väiklase, variseerliku, pahelise, kuriteolise, labase ja kõige sellega, mis eesnimetatud positiivseid ideid ja häid tunde halvavad ja neile risti vastu käivad; edasi filmid, mis õhutavad [– – –] õige suuna leidmist keerulistes olukordades ja kivinenud dogmades; lõpuks filmid, mis pakuvad vaatajale oma valitud ainega ning kunstilist taset säilitava kujutlusega puhkust, head tuju, ergutust ja seega mõistliku ja terve lõbuga toetavad inimest ta igapäevases töös”.⁹⁰

Kõik muu kinoelus kujutatav, mis paigutus paragrahvide 3–9 alla, tuli filmiinspektoril ära tunda ning seejärel kas kärpida või keelata: „kõlblust maha kiskuvad filmid, mis demonstreerisid pahesid, nilbust ja moraalivastastusi (orgiad, piiripidamatud jooma-, prassimis- ja lõbutsemissteenid)”; „sündsustunnet riivavad lahti- ja ümberriietused”; „haiglaste kalduvuste näitamine seksuaalalal, jultunud, provotseerivad, väljakutsuvad paljastused ja žestid, allakriipsutatud ja pikale venitatud armatsemised”; edasi: kestvad

peksumised, piinamised, pussitamised, julm füüsiline käitumine naiste ja lastega, enesetapmised, kui neid ei ole põhjendatud kui äärmist paratamatust; lõpuks: labased ja toored kriminaalfilmid, ka rafineeritud varguse ja tüssamise trikid, mis võivad ahvatleda järeletegemisele; usulisi või rahvustundeid haavavad või naeruvääristavad filmid jts.⁹¹

Kõik see peas ja portfellis, istus filmiinspektor tema poolt määratud hommikupoolisel kellaajal jälle ühes Tallinna esimese-ekraani kinos, kus talle ekspordija (loe: EKF) või importija kulul filmi demonstreeriti. Vahel harva lubati koosviibimistele ka heasoovlikke ajakirjanikke, tänu kellele on meil nüüd ajastupildilisi olukirjeldusi sellest, mis toimus ekraanil, saalis, inspektori mõtteiski.⁹²

Ka kirjanik Adson kirjutas aeg-ajalt mõne rea filmiinspektor Adsonile, kinnitades nii talle kui ka kõigile, et film on vääriiline liige ühises kunstide peres: „Film ei ole kirjandusele sandim võistleja kui viimase ülekäteläinud õde või õigemini poolõde – ajaviitekirjandus, raudteejutt, kriminaallugu, kodi- ja kõmukirjandus.”⁹³ Kas tõesti arvas kirjanik Adson ka selle „raius poolõde” kunstide

⁹⁰ Filmide sisse- ja väljaveo kontrollimise juhtnõbrid. ERA, f. 14, n. 2, s. 386, l. 67.

⁹¹ Samas, l. 67–68p.

⁹² Vt.: Halloo! Mis uudist? Riigivanema suvepuhkus helifilmiks. – Postimees, 04.06.1935, nr. 151, lk. 4; Ligi aasta kestnud filmiinspektuuri töö tulemusi. – Päevaleht, 16.02.1936, nr. 46, lk. 6; Millele filmiinspektori käärid on maiad. – Uus Eesti, 08.11.1938, nr. 306, lk. 6; Filmitäht käib läbi tsensorifiltri. – Esmaspäev, 02.12.1939, nr. 48, lk. 5 jt.

⁹³ A. Adson. Filmist ja kirjandusest. – Eesti Kirjandus 1939, nr. 5, lk. 222.

perre? Või oli see pilge? Või hoopis mingi mõistukõneline eneseiroonia?

Vaigistamaks vaidlusi filmikontrolli seaduslikkuse ja otstarbekuse üle ning tõrjumaks labaseid etteheiteid, justkui poleks säärane kontroll demokraatlik või oleks see kogunisti ohtlik, pani ka abidirektor Angelus ajalehte, s. t. kõigile teadmiseks, „filmitsensuuri konstruktsiooni ja selle põhimõtted, mis maksavad neis riikides, millised meie ajal loetakse demokraatlikemaiks maailmas: Ameerika Ühendriigid ja Inglismaa”. Näiteks siis – Ameerika põhiseadus ei võimalda üleriigilist filmitsensuuri sisseseadmist, mis tähendab, et iga osariik korraldab n.-ö. oma koduse tsensuuri. Nimesid nime tamata – New Yorgis olla üks film keelatud põhjusel, et temas teotsevad näitlejad olid segatud seltskondlikku skandaali. Või et Pennsylvania keelab stseene, milles naised suitsetavad. Ja mis Angeluse meelest on ülihuvitav! – Marylandis on keelatud näidata linal ebaviisakat tantsu, nn. vabaarmastuse õpetuse kaitset; ka stseene, mis võivad õhutada vihavaenu üksikute rasside vahel või mis näitavad kapitali ja töö vaenulikkust suhtumist teineteisesse.

Inglismaa erineb Angeluse väitel teistest Lääne-Euroopa riikidest selle poolest, et seal pole filmitsensuuri ning brittidel puuduvad ka juhtnöörid filmide tsenseerimiseks – neil polegi eeskirju, mis lähemalt määratleksid, mida on keelatud linastada. Seepärast on 1913. aastal asutatud eraorganisatsioon nimega The British Board of Film Censors⁹⁴ kokku kirjutanud raamatu „Censorship in Great Britain”, ja selle järgi on keelatud: kahemõttelised situatsioonid valge naise ja mõnda värvilisse rassi kuuluva mehe vahel; alastiolek (näidatuna ka varju abil); vandumine; sugulaste abiellumine, kui see on seadusega keelatud; poja armumine isa armukesse; stseenid, mis kujutavad teadmatutes oma õde armastavat venda; stseenid, mis on

ühenduses sünnitamise; organiseeritud rusikavõitlused jms.⁹⁵

Veel kirjutavad ajalehed, et Ameerikas on asutatud Legion of Decency, mis on keelanud vallalistel filmitähtedel filmides kanda laulatussõrmuseid ja et „varsti tohivad suplejad esineda filmides vaid mustades sukkades ja rietatult sarnastesse trikoodesse, nagu neid kandsid meie vanaisad-emad!”⁹⁶.

Kõik eespool jutuks olnud näpuganäitamised kergendasid mõneti ka Eesti filmiinspektori kannatust, sest välismaised kontrollasutused tegid usinalt oma tööd ja filmisaasta Eestisse toojad mõistsid üsna kiiresti, mis sugused filmid on Adsoni mõõdupuu järgi alaväärtuslikud ja kust jookseb piir, millest alates on film kombevastane.

Alates Adsoni tulekust filmiinspektori kohale, Riigikogu hoonesse tuppa number 11⁹⁷, hakati enam-vähem kõike väljendama numbriliselt – et oleks teada olukord enne ja pärast. Seeläbi on meile talletunud hulgaliselt tabeleid ja kokkuvõtteid tema töösaavutustest – kontrollitud, kärbitud ja keelatud filmidest. Need arvud enamasti küll ei klapi Adsoni ja ajakirjanike sõbralikes vestlustes toodud andmetega, ent huviarutuseks võiks ära märkida ülevaated, mille Adson lasi oma kontrollraamatute alusel iga-aastaste kokkuvõtetena paigutada tabelisse, milles on lahterdatult kirjas nii Eestis kui välismaal (riikide kaupa) toodetud ning Adsoni poolt kontrollitud ja registreeritud filmid (1. aprillist 1935 kuni 31. märtsini 1940).

Viie ametiaasta jooksul vaatas filmiinspektor läbi 4757 Eestisse esma- ja korduslinastuseks toodud filmi kogupikkusega 5 118 198 meetrit, mis kajastus filmikontori tele esitatud arvetel rahas ja Adsoni enda kulutatud ajas – sellise hulga läbivaatamine nõudis ühtekokku ligi 3000 töötundi. Neist 4757 lühi- ja täismetraažilisest filmist tehti inspektori nõudmisel kärpeid 195-s. 143 filmi, mille linastamine Eestis keelati, neis aruan-

⁹⁴ Vt.: A century of British film censorship. – <http://blog.nationalarchives.gov.uk/blog/a-century-of-british-film-censorship/>, 22.05.2013.

⁹⁵ O. Angelus. Filmitsensuur Ühendriikides ja Inglismaal. – Uus Eesti, 20.02.1938, nr. 50, lk. 4.

⁹⁶ Häbelikkus – Ameerika suurmood. – Film ja Elu, 24.05.1935, nr. 20, lk. 7.

⁹⁷ Siseministeeriumi üldosakond, nr. 1939, 14.10.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 340.

netes/tabelites ei kajastu⁹⁸ – ei väärinud need publikule ettemängimist ega kirjapanemist, ammugi siis mäletamist. Mõistagi polnud lubatuistki mitte kõik mõeldud nägemiseks noorsoole või „piiriäärsetele”.

Žanriliselt on filmid määratletud kui: kultuurfilmid, päevauudised (loe: kroonikafilmid), draamad/näidendid/komöödiad, operetid/farsid, mitmesugused. Ja ongi nii, et hämmastaval moel paistavad need kui- vad tabeldatud numbrid välja justkui „seoste sulam ja ajastu kultuuriline foon”, selgelt jälgitavad on ka ajastu mõjuväljad.⁹⁹

Kui võtta põgusalt vaadelda seda tõelist ja ehedat „tingel-tangelit” – draamad/komöödiad –, siis kontrollaastal 1934/35 toodi selliseid Eestisse kokku 369, 1939/40 280 (metraažis väljendatuna vastavalt 817 674 ja 627 702). Ameerika Ühendriikides toodetud filme vaatas Adson 1934/35 – 212, 1939/40 – 69!; Saksa filme vastavalt siis 100 ja 120 ... Kui Adson rääkis eespool sellest, et väikene Eesti paistab temale kui mingi Saksa provints, siis kõiksugu ettekirjutused „kontingentide” asjus, tundub nii, suurt vilja siiski ei kandnud – saksakeelsete ja -meelsete filmikeste osatähtsus ei vähenenud sugugi. Küll aga võistles USA Saksamaaga kui võrdne võrdsega rubriigis „kultuurfilmid” – 1934/35 toodi USA-st selliseid 7, Saksast 1; 1939/40 USAst 36, Saksamaalt 35.¹⁰⁰ Eesti filmidest pole siinkohal põhjust rääkida – s. t. polnud kellegagi võistelda. Isegi Riikliku Propaganda Talituse organiseeritud filmikäsikirjade kavandite võistlusel Eesti Vabariigi 20. aastapäeva pühitsemiseks 1938. aastal polnud võitjat – „võistlus ei annud küll täiesti rahuldavaid tulemusi, küll aga mõningaid ideesid ja kavu”.¹⁰¹ Eesti mõistes – asi seegi. Seltskonda ja kinopublikut köitis arusa-

davalt hoopis seesugune võistlus, mis algas žurnaallehe Film ja Elu esimesest numbrist ning kestab „aegade lõpuni” – „Alaline filmitähtede võistlus (Mõlemast soost isikuile)”. Stardipakul suurte tähtedega: „Üheks meie filmiasjanduse arenemist takistavaks teguriks peetakse oma filminäitlejate puudumist. Ent ometi on tuhandeid noori, kelle ihaldatuim soov on – saada filminäitlejaks. [– – –] Osa võtku igaüks, kellel on huvi filmiasjanduse vastu, mitte üksi need, kes on ilusad, vaid ka nn „tüübid”, kellel on väljavaateid karakterosade mängimiseks. [– – –] Kõik pildid avaldatakse saabumise järjekorras Film ja Elu’s [– – –] Andekamad pääsevad esimeses järjekorras filmi [– – –] Pärast võistlust arvatakse kõik osavõtjad ilma eritasuta E. R. F-Ü „Hollywoodi filmiaspirantide arhiivi”.¹⁰²

Adson ei kartnud, nagu ta ise rõhutatult ja uhkusegagi kirjutab, olla moralist.¹⁰³ Ajal, mil „lõbukultuuriline žanr ja pillamise kalduvused” olid ammugi operetilt ja revüült üle kandunud naaberladele – ooperile, sõnalavastustele, filmile –, ei olevat tema püüdeks olnud Eesti rahvast „suruda pansiooni režiimi ega kasvatada noorsugu triiphone taimedena”. Küll aga tuli ja sai seaduse jõul kinodest eemal hoida „vastutustundetuid sensatsioonitaotlejaid oma varjamatult pornograafiliste, kõditavate, pikantsete ja ahvatlevate filmidega”.¹⁰⁴ Filme või neist üksikuid episoode, kaadreid, ka tekste kõrvaldades puhastasid Adsoni tsensorikäärid filmilevi ja seeläbi ka elu surrogaate pritsiva ekraani labastest, „kõlbliselt” häirivatest jms. stseenidest; ebaeeskujulistest, ebakunstilistest jne. jantidest.

Kui võtta juhuvalikuna vaatluse alla mõned Adsoni poolt otsesõnu keelatud filmid,¹⁰⁵ siis võiks ehk filmi nägematagi selge olla, milline

⁹⁸ Eestis kontrollitud ja registreeritud filmide üldarvud 01.04.1934–28.03.1940. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, l. 11–13; ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 74; ERA, f. 14, n. 2, s. 403, pagineerimata; ERA, f. 14, n. 2, s. 1238, l. 112.

⁹⁹ E. Annus. Kirjandus ja muu: mõju-uuringutest XXI sajandi perspektiivist. – Looming 2009, nr. 10, lk. 1429.

¹⁰⁰ Eestis kontrollitud ja registreeritud filmide üldarvud. ERA, f. 14, n. 2, s. 299, l. 11–13; ERA, f. 14, n. 2, s. 403, pagineerimata; ERA, f. 14, n. 2, s. 1238, l. 112.

¹⁰¹ Kinokorraldus ja filmikontroll. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 57.

¹⁰² Alaline filmitähtede võistlus (Mõlemast soost isikuile). – Film ja Elu, 11.01.1935, nr. 1, lk. 7.

¹⁰³ A. Adson. Siuru-raamat, lk. 246.

¹⁰⁴ Moraali küsimus (Adsoni käsikirjaline mustand), dateerimata [1936?]. ERA, f. 14, n. 2, s. 223, l. 18–19.

¹⁰⁵ ERA, f. 14, n. 2, s. 223, l. 77; ERA, f. 14, n. 2, s. 299, pagineerimata; ERA, f. 14, n. 2, s. 403, pagineerimata.

ekraaniteos võis filmiinspektori meelest olla: ebamoraalne („Lady Lou”, USA); vulgaarne („Görlide arendamise selts”, USA); ideeliselt rahuldamatu („Veronika”, Austria); labase ja tühise sisuga („Saladuslik Mister X”, Saksa); poliitilise tendentsiga propaganda mittekommunistliku riigikorraga riikide vastu („Isamaa kutsub”, Nõukogude Vene) ja millistes esinevad sündmused („Varakult pead harjutama, kui tahad meistriks saada”¹⁰⁶, Saksa), armatsemis-banaliseeringud („Üks öö Veneetsias”¹⁰⁷, Inglise), ning mis on lihtsalt labane jant („Vihma mõju flirdile”, USA) ning millistes „kogu tegevus keerleb magamistoa atmosfääris” („Keisrinna favoriit”, Saksa).¹⁰⁸ Soome film „Nagu uni ja vari” sai Eesti tsensorilt piiriületuskeelu, kuna „film väärisk oma nime – oli tehniliselt saamatu, ähmane ja pime”.¹⁰⁹ Prantsuse filmi „Juanita” kohta tegi Adson keelava otsuse kinoseaduse §7 põhjal: „Filmi sisu on niivõrd banaalne ja kunstiline nivoo [sedavõrd] madal, et selle filmi linastamiseks Eestis ei ole mingeid väljavaateid olnud ega saa ka olema, missuguse otsuse kindluses ei ole mingisuguseid kahtlusi ja selle otsuse on teinud filmiinspektor iseseisvalt, ilma et teda keegi selleks oleks palunud.”¹¹⁰ Viisakamalt öeldes tähendas see, et „piiratud sisseveokontingendi arvu juures peame toimetama karmimat valikut”.

Adsoni „kärpimisele” läinud stseenidestki võiks sattumusliku valikuna välja tuua mõned näited. Kui laseme nüüd „lindi käima!”, siis:

intiimstseenid negližee-olekus – välja!; poolpaljas subrett maggeerimislaual – välja!; abielupaari kukkumine voodisse – välja!; tantsijanna liigpuudulikus riietuses – välja!; görlide polka – välja!; kankaan – välja!; La Jana kaks tantsunumbrit puudulikus riietuses.¹¹¹ – välja!; suremistseene lühendada; enesetapp redutseerida miinimumini; tekst „Hitler rääkis saksa rahvale” – välja!; teravused Napoleoni vastu – välja; natside parteipäev Nürnbergis – välja!; patsifismivastased laused – välja; noorsoole pole lubatud; piiriäärsetel aladel on keelatud + suusõnaline tingimus – ühe juhtiva tegelase eesti keeles halva tähendusega nimi – maha! *Ende.*¹¹²

Veel üks näide Adsoni tsensoritööst: „Härra siseministrile. Ettekanne filmi „Capriccio Espagnol”¹¹³ ärakeelamise asjus.

Kõnealune film käsitab nii naist kui meest alavääristavalt. Naine on kokott, kes jälle ning jälle sama meest alatult ja põhjendamata ninapidi veab, selle juures edukalt ka kupeldajamoori abi tarvitab. Mees on muidu tubli ja imponeeriv, kuid selle naise suhtes täiesti selgrootu mängukann. Mehevõrgutamiste ning altvedamiste vaheaegadel see kokott vahetab tualette, mis üks teisest uhkem, karjvam ja tarbetum [– – –] Kui seda filmi soovitakse „ümbertegemise” ja „keelavate kohtade kõrvaldamisega” parandada, siis tuleks kõrvaldada kõigepealt peaosaline, mainitud kokott – seega kogu film määravas osas. Seda sisuliselt [– – –] A. Adson.”¹¹⁴

¹⁰⁶ „Lühikultuurfilmile „Varakult pead harjutama, kui tahad meistriks saada” jääb luba välja andmata, kuna selles on lapsed asetatud kabaree õhkkonda. A. A.”. ERA, f. 14, n. 2, s. 297, l. 417.

¹⁰⁷ „Keelata! Liig palju armatsemisi, mistõttu võtab film mingi ärritusvahendi iseloomu. Kui kärpida, siis rüüstatakse muusikat. A. A.”. ERA, f. 14, n. 2, s. 384, l. 59.

¹⁰⁸ Filmide kontroll-raamat I (01.04.1935–25.03.1937). ERA, f. 14, n. 2, s. 224, l. 181.

¹⁰⁹ Millele filmiinspektori käärid on maiad. [Intervjuu]. – Uus Eesti 1938, nr. 306, 08.11.1938, lk. 6; Adson A. S. Estofilmile, 04.04.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 647, l. 2.

¹¹⁰ Adson ja Angelus A/s. Tormolen ja Ko-le, nr. 3753, ärakiri, 01.02.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 297, l. 422.

¹¹¹ La Jana (kodanikunimega Henriette Margarethe Hiebel (1905–1940)) filmis „Der Tiger von Eschnapur” (režissöör Richard Eichberg, Saksamaa, 1938). – <http://www.youtube.com/watch?v=8lxXqgRqoP8>, 16.06.2013; Adsoni poolt keelatud tantsunumbreid vt.: <http://www.youtube.com/watch?v=7aKxXpKvjw>, 16.06.2013; http://www.dailymotion.com/video/xswt4v_der-tiger-von-eschnapur-1938-solo-dance-by-la-jana_creation#.UbmFqtJvDT0, 16.06.2013.

¹¹² Filmide kontroll-raamat I (01.04.1935–25.03.1937). ERA, f. 14, n. 2, s. 224; Filmide kontroll-raamat II (01.04.1937–29.03.1940). ERA, f. 14, n. 2, s. 384.

¹¹³ „The Devil Is a Woman” (eestikeelne pealkiri „Deemonlik naine”, režissöör Josef von Sternberg, Paramount Productions Inc., USA, 1935). – <http://www.youtube.com/watch?v=uDboBJL6ZQO>, 09.06.2013.

¹¹⁴ Adsoni ettekanne Härra Siseministrile, 30.10.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 118–119.

Filmi „Capriccio Espagnol” („Deemonlik naine”) peaosaline, mainitud kokott (ka *wamp*-naine) juhtus olema Marlene Dietrich – mõnele „moodsale kinonarrile suur kunstnik, mark, kuulsus, pühaduski”¹¹⁵. Filmiinspektori keeldumise anda sellele filmile sissevooluba „tühise, sisuvaese, stiilitu ja banaalse ning kohati maitsetu sisu pärast”¹¹⁶ kaebas Paramount-Film edasi filmikomisjoni,¹¹⁷ mis aga üksmeelel toetas oma tolleaegset esimeest, filmiinspektor Adsonit.¹¹⁸ Võttis küll pisut aega ja 1000 krooni raha, ent filmikontor lasi selle filmi Eesti tarbeks ümber monteerida (!) – muudeti pealkirju ja lõigati filmist välja osi, mis „võiksid olla linastamise keelu põhjuseks” – sest filmi linastamise lõplik keeld tähendaks Paramount’ile „väega suurt kahju”.¹¹⁹ Adsonit aga seesugused lisakulud kohe üldse ei huvitanud: „See ei ole aluseks halva filmi kasuks ei seadustest möödaminekuks ega meie kasvatuslike põhimõtete lõdvendamiseks.”¹²⁰ Viis aastat prooviti teatud regulaarsusega esitada kaebusesisulisi palveid või uusi taotlusi filmiinspektorile selle filmi Eestisse toomiseks. Aeg-ajalt, kui ajakirjandus Adsonilt jälle Dietrichi käekäigu järele päris, kõlas vastuseks üksnes seda, kuis Saksa (?) film on labastunud ja labastab Eesti publiku maitset.¹²¹

Järjekordses ettekandes siseministrile „Väärnähtusi Kinoseaduse ja -määruse täitmise alal”¹²² põhjendab Adson, miks tema suurfilmist „Premjäär”¹²³ „mõned utreeritud

stseenid ja lähivõtted” välja lasi lõigata. Ajakirjanduse andmeil läks kärpimisele 12 lõiku, sh. Zarah Leanderi lauldud *peaschlaager* – ja ärakeelamise põhjenduseks olla Adson nimetanud Leanderi liig sügavat dekolteed.¹²⁴ Adsoni enda selgitusel: „Neljast revüütantsust lõikasin välja pooled, peale selle tantsijanna ümberriietumisi ja ahvatlevais kostüümis esinemisi [– – –] Minu korralduse peale Heliose omanik tunnustas avameelselt filmi erootiliselt erutavat mõju, leidis aga selle olevat riiklistes huvides, mispeale ma oma korralduses kindlaks jäin.”¹²⁵

Jälle kord korraldati eriseanss filmikomisjonile, kes Adsoni mäletamist mööda oli „avaliku” arvamuse ees kõikuma löönud¹²⁶, ning film „restaureeriti” ja lubati ilma ühegi kärpeta ekraanile tingimusel, et kinoomanik „sündinud asjakäiku ei kasutaks reklaamiks”. Too aga lansseeris selle sõnumi koheselt ajalehtedesse,¹²⁷ ja Adson pöördus subordinatsiooni korras oma ülemuse poole: „Kuna kinokomisjoni liig vabameelne otsus raskendab väga minu tegevust kinoseaduse paragrahvi mõttes (film olgu ülesehitav ja kõlbeline) ja loob soovimatu pretsedendi edaspidiste kärpimiste puhul, ülearustades peaaegu üldse filmiinspektori ameti, [– – –] siis palun filmikomisjoni otsus revideerimisele võtta ja filmi avalik demonstreerimine seni seisma panna.”¹²⁸

Adsoni au ja väarikuse jaluleaitamiseks

¹¹⁵ A. Adson. Siuru-raamat, lk. 265.

¹¹⁶ A. Adsoni vastus Ars-Film’ile, nr. 1746, november 1938. ERA, f. 14, n. 2, s. 647, l. 127.

¹¹⁷ Märkus: Filmiinspektori otsustuste puhul – üksikute kärpete nõudmisel või terve filmi keelamisel – tuli kinoomanikule/filmikontorile ettenähtud korras edastada keelu täpne põhjus. Selle otsuse võis kahe nädala jooksul vaidlustada filmikomisjonis, kelle nõustumisel filmiinspektori poolt tehtud otsusega võis apelleerida Kinoseaduse §21 tähendatud korras ka siseministrile, kelle otsus oli lõplik, K.K.

¹¹⁸ Filmikomisjoni koosoleku protokoll nr. 11, 15.05.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 149, l. 156.

¹¹⁹ A/S Paramount-Films siseministrile, 29.10.1935. ERA, f. 14, n. 2, s. 225, l. 117.

¹²⁰ Samas, l. 119.

¹²¹ Ligi aasta kestnud filmiinspektuuri töö tulemusi. – Päevaleht, 16.02.1936, nr. 46, lk. 6.

¹²² Väärnähtusi Kinoseaduse ja -määruse täitmise alal, 04.09.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, lk. 41–42.

¹²³ „Premiere” (režissöör Géza von Bolváry, Austria, 1937). – http://www.youtube.com/watch?v=_SvjZWQLrNw, 01.06.2013.

¹²⁴ Filmiinspektor kahe komisjoni vastu. – Päevaleht, 22.04.1937, nr. 109, lk. 7.

¹²⁵ Adsoni seletuskiri siseministrile, 21.04.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 386, l. 13.

¹²⁶ A. Adson. Siuru-raamat, lk. 269.

¹²⁷ Väärnähtusi kinoseaduse ja -määruse täitmise alal, 5. Filmikomisjoni otsuse ignoreerimisi, 04.11.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 42.

¹²⁸ Adsoni seletuskiri siseministrile, 21.04.1937. ERA, f. 14, n. 2, s. 386, l. 13.

kutsus siseminister kokku uue koosseisuga „ekspertide kogu”,¹²⁹ kes andis aga filmi nüüd täiesti „vabaks”, leides selle olevat sobiliku isegi noorsoole.¹³⁰

Muutuv aeg sundis Adsonit tegema korrigeerivaid. Nii saadeti Adsonile välisministeeriumist Saksa saatkonna teade, et Mosfilm üritab filmi „Родина зовет” („Isamaa kutsub”) välismaal ekraanile tuua, aga „see ei ole rahvaste vahelise vastastikuse mõistmise huvides ega riikidevaheliste heade suhete teenistuses, kui film saab Eestis linastusloa”.¹³¹ Prantsuse Éclair’inädalaringvaates kõlanud teksti asjus, mis „oma sihilikkuses Saksa maale haavavad on”, pidas välisministeerium tarvilikuks Saksa saatkonna järjekordse noodi peale nõuda filmijärelevalvelt suuremat ettevaatust ka filmitekstide läbivaatamisel.¹³²

Nii on Adson omakäeliselt ka väliskroonikate vahetiitrite tekste parandanud: „~~Rahvaste~~ Frankolaste väed piiravad Malagat. Samal ajal on ülikoolilinn Madrid veriste võitluste näitelavaks.”¹³³ Mõni aeg edasi: „Saksa allveelaeva tehases. Siin valmistatakse relvi, mida vaenlased eriti kardavad. [– – –] Lähemal ajal asuvad need laevad esimesele rünnakule vaenlase vastu.” „Kinni kleepida! Ilma saksakeelse kõneta!”¹³⁴

Need on filmiinspektor Artur Adsoni viimased sisulised korraldused 10. juunist 1940.

11. juunist tõsteti senised filmitsensuuri maksu määrad jooksvalt meetrilt kahekordseks – viielt sendilt kümnele.¹³⁵ Põhjuseks, nagu „kuuldus”, oli tarvidus suurendada sisetulekuid Eesti Kulturfilmile, kelle tegevus

nõudis kulutusi juba 150 000 krooni aastas. Tsensuurimaksu tõstmine 100% võrra pidanuks andma EKF-ile lisatulu umbes 60 000–70 000 krooni aastas.¹³⁶ See tuli uue määruse järgi tasuda hiljemalt ühe nädala jooksul pärast filmi tsenseerimist avalduse esitaja poolt Siseministeeriumi filmikapitali arvele ...¹³⁷

Pärast juunipööret võeti kõik seni tendentslikeks või kinomäärusega vastuolus olevateks tunnistatud ning seetõttu keelatud/kärbitud Nõukogude filmid (nagu näiteks „Isamaa kutsub”, „Baltikumi saadik”, „Lenin oktoobris”, „Kui homme on sõda”, „Kolm seltsimeest”, „Peeter I”, „Aleksandr Nevski”, „Stepan Razin” jpt.) riuilult alla ja pandi Adsoni enda lubakirjaga „tontlema” koos Dietrichi filmiga suguluses olevate „banaliteetidega” üle Eesti.¹³⁸ Kinodele hakkasid repertuaarivalikuks korraldusi ja ettekirjutusi tegema uued inimesed.¹³⁹

25. juulil esitas Adson uuele siseministrile kaks avaldust: esimeses soovis ta ametipuhkust 30. juulist 20. augustini ning teises palus seoses ülesannete lõppemisega ennast vabastada filmiinspektori kohustustest alates 20. augustist 1940. aastal.¹⁴⁰

Kadri Kanter

(1962), MA, filmiarhiivi vastutav toimetaja, Eesti Rahvusringhääling, Gonsiori 27, 15029 Tallinn, kadri.kanter@err

¹²⁹ Siseministri otsusel 5. maist 1938 muudeti taas filmikomisjoni koosseisu: esimees O. Angelus; liikmed: EKF-i juhatuse esimees E. Kigaste Riiklikust Propaganda Talitusest, V. Altkoa Haridusministeeriumist, major A. Luts Sõjavägede Staabist ja Estonia teatri näitejuht A. Lauter. ERA, f. 14, n. 2, s. 403, pagineerimata.

¹³⁰ A. Adson, Siuru-raamat, lk. 269.

¹³¹ Kohaliku Saksamaa esindaja memorandum Nõukogude Liidu filmi „Rodina zovjot” demonstreerimise keelu kohta, 10.05.1937. http://www.ra.ee/dgs/_purl.php?shc=ERA.957.14.460:5, 12.05.2013.

¹³² Ministriabi Oskar Öpik. Välisministeerium siseministeeriumile, 31.01.1939. ERA, f. 14, n. 2, s. 647, l. 147.

¹³³ Paramount’i nädalaringvaade 1937, nr. 30/24. ERA, f. 14, n. 2, s. 383, l. 85.

¹³⁴ Tobis Wochenschau 1940, nr. 14, läbivaatus 10.06.1940. ERA, f. 14, n. 2, s. 1369, pagineerimata.

¹³⁵ Riigi Teataja, 11.06.1940, 48, 435–436, lk. 821.

¹³⁶ Filmitsensuurimaks kahekordseks. Kinopääsmete hinnad endisteks. – Päevaleht, 13.06.1940, nr. 156, lk. 6.

¹³⁷ Riigi Teataja, 11.06.1940, 48, 435–436, lk. 821.

¹³⁸ A. Adson. Siuru-raamat, lk. 267.

¹³⁹ Vt.: G. Pärnpuu. Film propaganda teenistuses. – Teater. Muusika. Kino 1989, nr. 6, lk. 34–39.

¹⁴⁰ A. Adsoni avaldused, 25.07.1940. ERA, f. 14, n. 2, s. 1370, pagineerimata.